

Milada Rigasová

Význam kardinála Dietrichsteina pro rozvoj rozsáhlých urbanistických úprav krajiny mezi Mikulovem, Valticemi a Lednicí

Motto:

„Města nevyrostla z kamení. Vytvořily je city a emoce jejich tvůrců.“ (svatý Augustin)

„Nejsilnější motivací jsou úspěchy dobrého souseda. Nejblíže inspirací je krása jeho domu a zahrady.“ (stará moudrost)

František Dietrichstein (Madrid 1570 – Brno 1636) je považován za průkopníka pozdně renesanční manýristické a raně barokní kultury na Moravě, spojené zejména s rozvojem piaristického školství a hudebních seminářů. Dosud je však opomíjeno, že kardinál a biskup olomoucký, místodržící Moravy a říšský kníže, pověřený císařem a papežem mnoha dalšími významnými funkcemi, přinesl do Mikulova v předstihu také umění estetické úpravy (komponování) příměstské krajiny, spojované dosud jen s Liechtensteiny.

Komponované úpravy příměstské krajiny u Mikulova na vojenské mapě Moravy z roku 1764. Na jižním a východním okraji města je mezi Mikulovem a Sedlecem vidět bažantnice, aleje k rybníku Šibeničník a k Portzinslu a rybníční soustava na potocích Včelínek a Muslovský.

Archivní materiály to jednoznačně dokládají. Významné je přirovnání přestavby Mikulova k urbanistické proměně Jičina za Albrechta z Valdštejna (kardinálova velkého rivala). Tento v rámci Evropy významný projekt, rovněž spojený s estetickými úpravami příměstské krajiny (1622 až 1634), je na rozdíl od Mikulova bohatě dokladovaný. Uvedená informace historika Dr. Metoděje Zemka (Richter 1971) bohužel zcela zapadla a unikla pozornosti krajiných odborníků.

Na jižním okraji Mikulova je na území bývalého hraničního pásma zachován celek historické příměstské kulturní a komponované krajiny, který přesahuje i na rakouskou stranu hranice. S jistotou lze tvrdit, že tvoří původní ohnisko rozsáhlých urbanistických úprav krajiny jižního Břeclavska, které o mnoho

desetiletí předcházely vzniku komponované krajiny Lednicko-valtického areálu (LVA). Stavební kameny této příměstské komponované krajiny jmenuje ve výčtu panských zahrad, kostelů a církevních úřadů mikulovský urbář z roku 1629: „Knížecí rezidence venku i uvnitř dobře vybudovaná s pokoji překrásně vyzdobenými a vším potřebným zařízeními, dále zámek Děvičky rovněž pevně postavený a dostatečným množstvím pokojů opatřený a při něm cisterna na vodu; park pod zámkem s různými vlašskými dřevinami a vodotrysky; zelinářská zahrada pod hradbami; velmi rozsáhlá ovocnářská a zelinářská zahrada U větrných mlýnů; při ní obora a pěkný letohrádek; pěkný libosad na ostrově Potrz s letohrádkem a s rozmanitými uměleckými výtvary; zvláštní zelnice a štěpnice u města nazývaná Jelení zahrada; ovocnářská zahrada na Svatém kopečku nad městem; ... mariánská kaple loreta; na Svatém kopečku kostel sv. Šebestiána s kaplemi křížové cesty s krásnými figurami.“ Předcházející urbáře o stavbách v krajině nemluví.

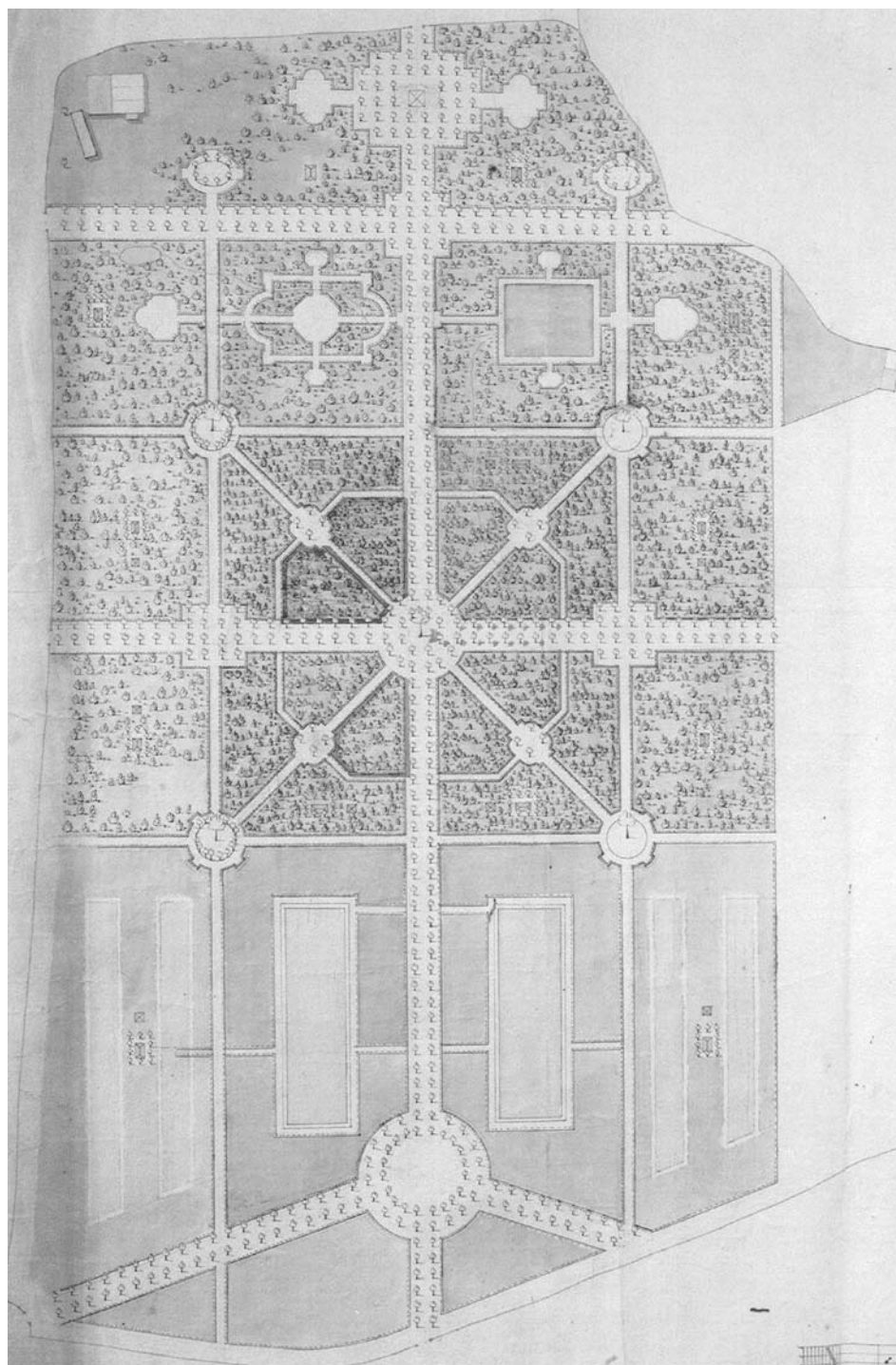
Obrazovým záznamem příměstské krajiny jsou veduty Mikulova a mapy dietrichsteinského panství především z let 1657 (skica), 1675, 1825 a mapa Moravy z roku 1764 (tzv. josefínské vojenské mapování). Komponovaná krajina u Mikulova unikala donedávna pozornosti odborníků v důsledku neucelenosti archiválií a nepřízni historických událostí. Její obnova je však dosud téměř v plném rozsahu možná.

Proměnu krajiny u Mikulova zahájili již Liechtensteini, kteří zde po více než tři století budovali své rodové sídlo (1249–1560). Od konce 14. století postupně vysušili široké bažinaté řečiště bývalé tzv. Hrušovansko-mikulovské řeky. Vybuodovali zde soustavu rybníků, které se staly základem a osou kulturní a komponované krajiny mezi Mikulovem, Valticemi a Lednicí.

Nejvýraznější úpravy krajiny v okolí Mikulova provedl v duchu pozdní renesance, manýrismu a začínajícího baroka kardinál František Dietrichstein v letech 1611–1636. Radikální urbanistickou přestavbu města spojil s estetickou úpravou příměstské krajiny. Jejím

Obraz kardinála Dietrichsteina s kanovníky vypovídá mnohé o významu Františka Dietrichsteina pro své rezidenční město, kterému dal jeho stavební podobu i vtiskl duchovní tvář.

Na plánu knížecí dietrichsteinské bažantnice je zachycena barokní přestavba po roce 1743.

architektonickými prvky se stala kamennou zdí obehnaná obora s letohrádkem, rybníkem a drobnými uměleckými výtvary poblíž dnešní rakouské obce Klein Schweinbarth. Na jižním okraji Mikulova navazovala na ovocnářskou a zelinářskou zahradu se dvěma velkými větrnými mlýny, vybudovanou již Liechtensteiny. Ta byla po roce 1743 značně rozšířena a přebudována na bažantnici se skvostnou barokní kompozicí. Nedaleko odtud na ostrově v rybníku Portz (dnes Nový) vyrostl luthaus v libosadu s květinovým parterem a lesní zahradou (oborou). Zvlášť tento ostrovní areál, spojený s městem dlouhým cihlovým mostem na obloukových pilířích a dva a půl kilometru dlouhým oboustranným stromořadím, je mimořádným architektonickým dílem své doby. Ještě koncem 19. století je historiky označován jako krajinářský klenot jedinečné krásy. Náležel k němu dále mlýn, velká rybárna a kaskáda tří dalších panských rybníků na Mušlovském potoce – jen sto metrů severněji v údolí pod Vysokým rohem.

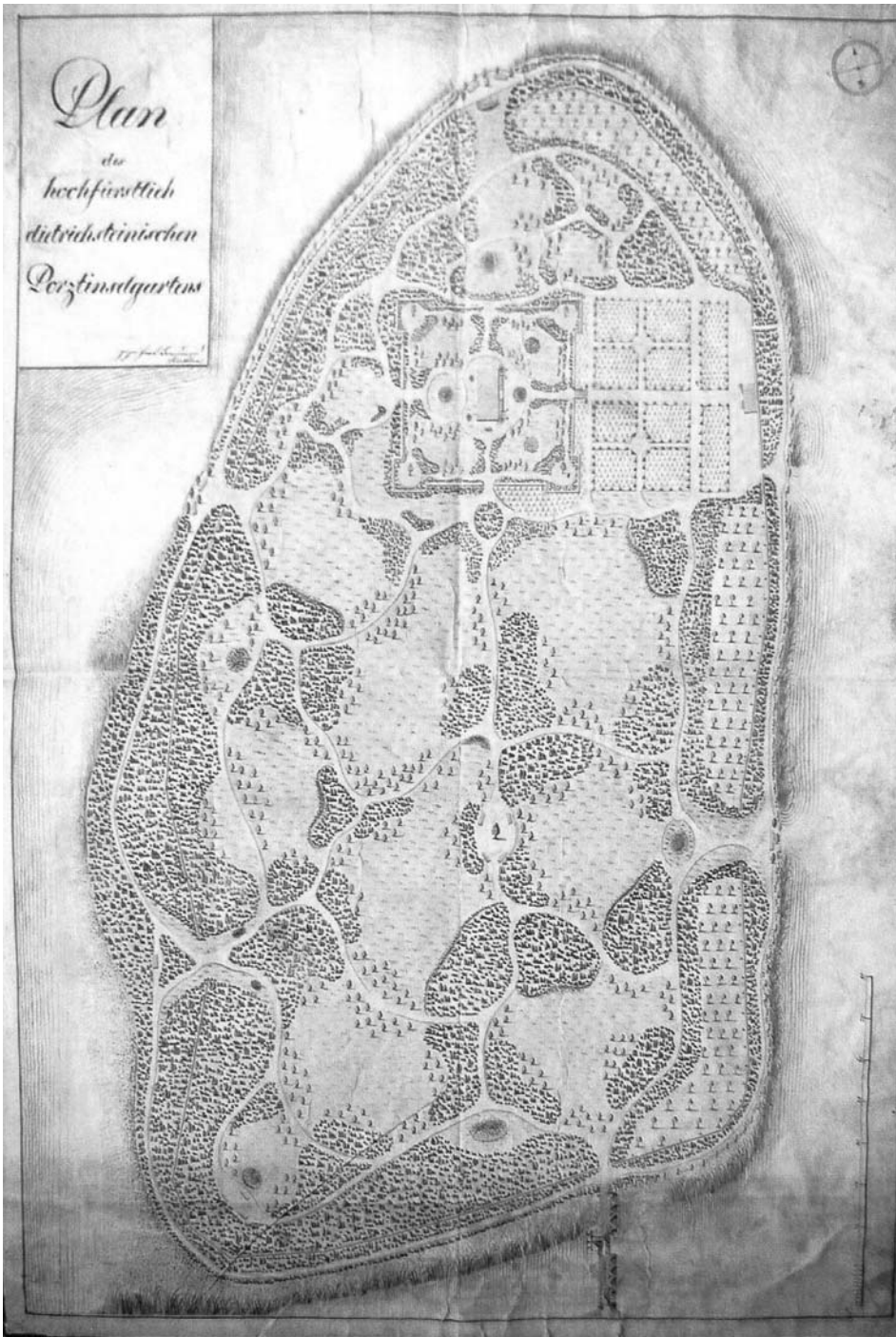
Koronou krajinářských úprav u Mikulova však byla výstavba kostela sv. Šebestiána s kapličkami pašijových zastavení, kaplí svatého hrobu a zvonice na Svatém kopečku. Svě město tak kardinál vybavil také mytologizovanou krajinou určenou k náboženské meditaci, zcela v duchu tehdejší doby. Prostý půvab kostela, kapliček a zvonice dal Svatému kopečku rozměr jedinečnosti a magické krásy. Mikulov tak získal originální architektonický prvek, který se stal geniem loci města i krajiny v jeho okolí.

Ve své době byly velkoplošné estetické úpravy příměstské krajiny průkopnickým dílem. Kardinál u Mikulova vybudoval zřejmě jednu z prvních velkoryse urbanizovaných příměstských krajin na Moravě a pravděpodobně i v širším prostoru na sever od Alp. Zemědělsky užívaná, a přitom esteticky působivá krajina u Mikulova s reprezentačními místy panské kratochvíle byla první vlašťovkou venkovských komponovaných krajin, označovaných dnes jako okrasný statek (ferme ornée). Toto zjištění, týkající se kardinálových estetických zásahů do krajiny, dokonale zapadá do jeho snah proměnit Mikulov na správní, duchovní, kulturní a společenské centrum Moravy.

Pro vybudování celku estetizované a mytologizované příměstské krajiny (řečeno dnešní terminologií) byl kardinál František Dietrichstein všestranně vybavený. Narodil se do prostředí rodiny nejvyšší rakousko-španělské aristokracie. Od útlého dětství do konce života byl obklopen přízní nejvýznamnějších a nejvlivnějších osobností Evropy. Dětství prožil v Mikulově, vzdělání získal v jezuitských kolejích – nejdříve ve šlechtickém konviktu v Praze (1582) a poté na vyhlášeném německém kolegiu Germaniku v Římě (1588–1591). Suverénní postavení snad nejvýznamnějšího našeho politika 17. století dávalo kardinálovi téměř neomezené možnosti. Časté cesty ve službách císaře a papeže mu umožňovaly návštěvy metropolí románské kultury – Vídně, Říma, Janova, Milána, Benátek a dalších měst. Jako chránělec papeže Klementa VIII. (přítel Dietrichsteinova otce, někdejší kardinál Aldobrandini), měl možnost pohybovat se ve vatikánském sídle a navštěvovat paláce papežových přátel. Rod Aldobrandiniů měl přímé vazby na šlechtické rodiny Medicejů, Borromeů, Borghese. Také v Mikulově, kde strávil nejdůležitější část dětství a studentských let (5–18) byl obklopen čínorodostí, uměleckými a humanistickými zálibami svého otce a jeho přátel z prostředí císařského dvora, z říše i ze Španělska (Balcárek 1990).

V roce 1611 se František Dietrichstein ujal správy rodového majetku v Mikulově a následující rok se sem přestěhoval i s celým knížecím dvorem, čítajícím více než 100 lidí. Svě ambice významného renesančního vládcce, formovaného od útlého dětství románskou, italskou a španělskou kulturou, obrátil k tomuto městu. Urbanistické tendence prostředí, v němž se kardinál pohyboval a dobře znal, ovlivnily nejen přestavbu Kroměříže, Brna a Olomouce, ale především jeho rodového sídla – Mikulova. Vzor panských rezidencí a paláců šlechty, biskupů a kardinálů je zřejmý.

Inspirován vznešeným světem a zcela v duchu tehdejší módy otevřel kardinál zámeckou rezidenci, stísněnou na skalách Zámeckého kopce, ven do příměstské krajiny. Malebná zemědělská krajina v okolí Mikulova s prstencem rybníků a jemně zvlněných návrší na jižním úpatí Pavlovských vrchů k tomu přímo vybízela. Architektonické prvky svého domovského prostředí a slavných měst přinášeli do Mikulova hlavně severoitalsí architekti,

Plán knížecí dietrichsteinské zahrady na Portzinslu. Zámek stojí na vyvýšené terase obehnané cihlovou zdí. Okolí záměčku je zahradnický upraveno, zbytek tvoří lesní zahrada - obora obehnaná kamennou zdí.

Kdysi skvostný Portzinsel dnes. (foto Milada Rigasová)

řemeslníci a umělci. Jako stavitelé získali od 16. století na Moravě téměř monopolní postavení. Mimořádný cit měli především pro přirozené zakomponování staveb a sídel do krajiny. Zachovaná severoitalská středověká městečka a vesnice kolem Toskánska jsou toho dokladem. Nadání severoitalských stavitelů se v Mikulově projevilo zejména začleněním vápencových návrší do architektury středověkého Loresta. Zásadně změnilo jeho vzhled a založilo originalitu a krásu Mikulova. Většinu architektonických prvků, které dnes vytvářejí charakter a magičnost města, stavitelé s největší pravděpodobností realizovali na příjmu zakázku kardinála Dietrichsteina.

Mimořádný historický význam a zajímavé možné souvislosti má především církevní komplex na Svatém kopečku. Kardinál budoval Mikulov jako originální velkolepé duchovní centrum a poutní město po vzoru slavných italských poutních měst. Zřejmý je vliv Říma (velechrám sv. Petra) i severoitalských měst Loreto (Santa Casa z roku 1296) a Varallo (Sacro Monte z roku 1486) – nejstarších a již počátkem 16. století nejnavštěvovanějších poutních měst Itálie, spojených s uctíváním Panny Marie, ale také s evropskou rekatolizací. Kardinál Dietrichstein, významný představitel rekatolizace Moravy a vyznavač mariánského kultu, tato místa určitě osobně znal. Kostel svatého Šebestiána (s renesančním půdorysem velechrámu sv. Petra v Římě) s kapličkami pašijových zastavení, kaplí svatého hrobu a zvonící proměnil kopec vyrůstající nad městem v ojedinělé poutní místo své doby – svatou horu (Heiligen Berg), dnes Svatý kopeček. Jejich budování zahájil kardinál po vydání papežského povolení současně se stavbou Lorety v roce 1623. Loreta přitahovala někdy v jednom dni až 18 000 osob ze všech částí Germánie, jak o tom informovali do Říma mikulovští piaristé (Balcárek, 1990, s. 89).

Vybudování křesťanských staveb na Svatém kopečku v Mikulově je spojováno především s poděkováním bohu za odvrácení moru a zasvěcení kostela je připisováno sv. Šebestiánovi. Kostel na Svatém kopečku je však zasvěcen také sv. Rochovi a sv. Karlu Boromejskému, uctívanému představiteli evropské rekatolizace. Z dalekého okolí dobře viditelné kaple na Svatém kopečku pomáhaly kardinálovi nejen chránit Mikulov před morovou epidemií, ale také, po vzoru italských svatých hor, šířit křesťanství a rekatolizovat Moravu.

Panorama Mikulova viděné z bývalé knížecí dietrichsteinské obory u obce Klein Schweinbarth. (foto Milada Rigasová)

První svatou horu zbudoval v letech 1481–1486 františkánský mnich Bernardo Caimi v městečku Varallo v údolí řeky Sesia na předhůří severoitalských Alp. Stalo se tak po jeho návratu z Jeruzaléma, kde byl mnoho let kurátorem. Na vysokém kopci nad Varallo nechal vystavět čtyři napodobeniny uctívaných zastavení Svaté země, spojených s Ježíšem Kristem (Nazareth, Bethlehem, Calvario, Hl. Grab). Touto zcela novou originální formou chtěl přiblížit věřícím nejdůležitější okamžiky ze života Krista v daleké Palestině, která byla pro většinu smrtelníků nedostupná.

Slávu svaté hory ve Varallo však založil až arcibiskup Karel Boromejský (1534–1584), který byl v roce 1610 prohlášen za svatého – především za svoji obětavou pomoc chudým a nemocným za morové epidemie. Na přání Karla Boromejského byla již téměř pozapomenutá zastavení v souvislosti s probíhající rekatolizací rozšiřována. V roce 1596 byl soubor tehdy asi 20 kaplí papežem vysvěcen na svatyni „Nový Jeruzalém“. Během dalších století vyrostl ve velkolepý církevní areál se 45 kaplemi, vyzdobený nádhernými freskami a polychromovanými sovkami a doplněný skupinami celkem asi 600 soch – díly nejlepších italských umělců. Po vzoru Varallo se brzy začaly zakládat další svaté hory, nejdříve v okolí v provinciích Lombardie a Piemonte a potom i dále na sever od Alp. Soubor devíti svatých hor odtud (včetně Varallo) byl v roce 2003 zapsán na seznam kulturních památek UNESCO. Jednou z prvních svatých hor s pašijovými zastaveními na sever od Alp a téměř jistě první v českých zemích byl Heiligen Berg – Svatý kopeček v Mikulově (!). Kostel sv. Šebestiána a Loreta v Mikulově představují rozhodující dílo středoevropské architektury své doby (Lorenz, H. 1990: in *Kultury na hranicích*, 1995).

V následných etapách vývoje příměstské krajiny u Mikulova nebyly již provedeny výraznější zásahy. Podstatné urbanistické prvky a zřetelný rukopis svého pozdně renesančního tvůrce je dodnes v Mikulově i krajině v jeho okolí zachován. Je oproti Lednicko-valtickému areálu přirozenější, protože charakter krajinných úprav té doby určovala

v mnohem větší míře krása okolní přírody. Ve vývoji LVA překryly v následných etapách tuto estetickou hodnotu původní přírody jiné dobové okrasné prvky. Rozsáhlé celky volné krajiny byly proměněny na přírodně krajinné parky anglického typu s bohatými výsadbami exotických dřevin. V této odlišnosti, ale i návaznosti a sounáležitosti s LVA spočívá největší hodnota krajinného celku v Mikulově. Tvoří s LVA jeden komplex starobylé kulturní a komponované krajiny na moravsko-rakouské hranici.

Pruh urbanisticky utvářené krajiny na jihu Mikulova tvoří celek s malebnými vinařskými vesničkami a zemědělskou krajinou na opačné straně hranice. Také zde mezi hradem ve Falkensteinu a Steinabrunnem zůstala na bývalém panství Fünfkirchenů zachována celá řada architektonických prvků historické kulturní a estetizované krajiny – zámeček, panský hostinec, obora a bažantnice v Drassenhofenu, několik mlýnů na Mlýnském potoce ve Steinabrunnu, aleje. Tuto krajinu bývalého hraničního pásma, v údolí mezi jižním úpatím Pavlovských vrchů a severním úpatím Falkensteinské pahorkatiny, lze bez nadsázky označit za unikátní typ historické evropské krajiny na severním okraji Panonie.

Urbanistické úpravy krajiny v okolí Mikulova byly tak výrazné a originální, že nemohly uniknout pozornosti Liechtensteinů. Nepřímo jistě ovlivnily i estetickou proměnu území mezi Valticemi a Lednicí – prostě jen tím, že byly realizovány v těsném sousedství liechtensteinského panství již v první třetině 17. století, v době, kdy úpravy krajiny nebyly ještě běžné nejen na Moravě. Inspiraci v obecném slova smyslu tedy lze předpokládat. Nic více a nic méně.

Je nesporné, že rozsáhlé krajinářské úpravy LVA z počátku 19. století vycházely ze vzorů své doby, hlavně z anglických přírodně krajinářských parků. Avšak všeobecně předkládaný a přijímaný obraz, který spojuje vysokou úroveň krajinářských a také zahradních úprav tohoto území na hranicích jižní Moravy a Dolních Rakous pouze s rodem Liechtensteinů, není úplný. Názory některých odborníků, že krajinářská a zahradní díla Dietrichsteinů snesou srovnání s Liechtensteiny pouze v kardinálově době, vyvracejí pozdější honosné zahradní a krajinářské úpravy zámecké zahrady, bažantnice i Portzinslu. Zcela opomíjen je také vliv Fünfkirchenů a jejich rozsáhlé krajinářské úpravy Falkensteinska.

Archivní materiály o kardinálově přestavbě Mikulova jsou neúplné, proto v detailech svých úvah se mohu mýlit. Avšak jedinou mojí ambicí je předat odborníkům, veřejnosti, zastupitelům města Mikulova i představitelům Jihomoravského kraje vstupní informace, a přispět tak k záchraně a postupné obnově tohoto nevšedního krajinářského díla našich předků.

Prameny a literatura:

- Balcárek, P. 1990: Kardinál František z Dietrichsteina (1570–1636). Kroměříž.
 Brichtová, D. 2002: Zámek Mikulov. Mikulov.
 Elsinger, R. (Hrsg.) 1987: Heimatbuch Nikolsburg. Kulturverein Nikolsburg in Wien.
 Herout, J. 1970: Staletí kolem nás. Praha.
 Holzer, O. 1981: Liebes Voitelsbrunn. Freiberg.
 Komlosy, A. 1995: Kultura na hranici. Vídeň.
 Kryčer, R. 1954: Mikulovské panství za posledních let kardinála Fr. Dietrichsteina. In: Vlastivědný věstník moravský. IX. ročník. Muzejní spolek v Brně.
 Richter, V. 1971: Mikulov. Brno.
 Seifert, L. 1937: Nikolsburg. Geschichte der Stadt in Wort und Bild. Melk.
 Kopie ze souboru map dietrichsteinského panství. Moravský zemský archiv Brno.